

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-39>

УДК 332:15(338.22)

Синюра-Ростун Н.Р.

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України»

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР (ЗА ДАНИМИ РЕЙТИНГОВИХ ОЦІНОК)

Анотація. Досліджено теоретичні питання формування та функціонування інституційного середовища функціонування бізнесу. Проведено аналіз міжнародних рейтингів та визначено місце України у них. Виокремлено основні проблеми, що заважають функціонуванню бізнес-середовища в Україні. На основі національних рейтингів проведено оцінку ділового клімату в регіонах України. Особливу увагу приділено дослідженню стану інституційного середовища в областях Західного регіону України. Зазначено, що основою для розвитку бізнесу є інвестиційна складова, зокрема прозорість інвестиційного сектору. Виявлено, що процеси децентралізації дали позитивні стимули меншим містам для розвитку та залучення інвестицій. Зазначено, що вагомим стимулом для розвитку бізнесу є ефективна політика спрямована на створення комфортних умов функціонування та інноваційного розвитку МСП.

Ключові слова: інституційне середовище, мале та середнє підприємництво, інвестиції, рейтинг, міста, органи місцевого самоврядування.

Syniura-Rostun Nadia

SI «Institute of Regional Research
named after M.I. Dolishnyi of NAS of Ukraine»

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF BUSINESS OPERATION: NATIONAL AND REGIONAL DIMENSIONS (ACCORDING TO THE RATING ASSESSMENTS)

Summary. Theoretical issues of formation and functioning of the institutional environment of business functioning are investigated. The analysis of international ratings is carried out and the place of Ukraine in them is determined. According to the results of the VTI index, the main problems that accompany the formation of a market economy in Ukraine are highlighted. It is noted that the countries that have formed a favorable institutional environment for doing business have transformed their socio-political and economic space faster and better. Based on the international rating of Doing Business, the main problems that hinder the functioning of the business environment in Ukraine are identified. Indicated that effectiveness of business determined adaptive structure of the economic system and the formation of a favorable business climate. The analysis of national ratings of formation of business environment is carried out. Special attention is paid to the study of the state of the institutional environment in the regions of the Western region of Ukraine. A high level of business environment in the Western regions for doing business has been determined. The main obstacles to the development of small business have been identified, including high levels of tax burden and corruption, military action, lack of qualified personnel, access to credit and low solvency of the population and so on. It is noted that the basis for business development is the investment component, in particular the transparency of the investment sector. The results show that most cities can not maintain a consistently high dynamics of investment and their efficient use, which is associated with the restructuring of urban economies and their reorientation to new markets. It is noted that the city regional centers have more opportunities for potential attraction of investors and higher financial potential to develop e-government in the city, to increase their own managerial transparency. It was found that decentralization processes gave positive incentives to smaller cities to develop and attract investment. It is noted that an important stimulus for business development is an effective policy aimed at creating comfortable conditions for the functioning and innovative development of SMEs.

Keywords: institutional environment, small and medium business, investments, rating, cities, local governments.

Постановка проблеми. Інституційне середовище є одним із визначальних чинників функціонування бізнесу. Сьогодні попри певну позитивну динаміку функціонування МСП (малого та середнього підприємництва) його розвиток залишається менш інноваційним та результативним, порівняно із іншими європейськими державами. Найвніше сьогодні в Україні інституційне середовище не сприяє ефективному функціонуванню підприємництва, залученню додаткових інвестицій та реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку національної економіки. Водночас, для ефективних трансформаційних перетворень ефективні

інститути є критично важливими бар'єром, вони або стають додатковими стимулами для ведення підприємницької діяльності або стають перешкодами для прозорих відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процеси формування і розвитку сектора малого і середнього підприємництва широко висвітлено у працях М. Долішнього [1], А. Мокія [2], М. Мельник [3], Т. Васильціва [4], З. Варналя [5], Л. Воротиної, М. Козоріз, С. Реверчука, В. Рябошлика та ін.

Вирішення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із широким висвітленням, питання формування інституційного се-

редовища завжди є актуальним, оскільки процес піддається постійним впливам та є динамічним у часі. Аналіз інституційного середовища дасть змогу виділити позитивні та негативні тренди, що супроводжують діяльність МСП та використати їх для ефективної трансформації економіки держави на інноваційних засадах розвитку.

Метою статті є дослідження інституційного середовища функціонування підприємництва на державному та регіональному рівнях та його вплив на функціонування підприємницького середовища.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні оцінка рівня сприятливості інституційного середовища функціонування МСП в Україні проводиться міжнародними організаціями та фондами, результати яких вказують на певну позитивну динаміку, але залишається низка несприятливих факторів.

Міжнародним індикатором, що виражає консолідовану оцінку перетворень у економічній (стан ринкової економіки) та політичній (стан розвитку демократії) сферах є Індекс трансформації Бертельсмана (ВТІ) [6]. Відтак даний індикатор можна використати для оцінки сприятливості інституційних умов для ведення підприємницької діяльності, зокрема у сфері малого бізнесу. У цьому рейтингу Україна у 2018 р. посіла 36 сходинку (серед 128 країн), що є помітною позитивною тенденцією. Однак, незважаючи на певний прогрес у даному напрямку, держава лише повернулася до рівня 2006 р. Як бачимо з рис. 1, політична трансформація є визначальним фактором, який

задає вектори розвитку економічної системи держави. Динаміка зміни рейтингу України за підіндексом політичної трансформації (35 місце у 2018 р.) тісно пов'язана з суспільно-політичними подіями, що відбувалися у державі (зокрема Угода про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.) та подіями Революції гідності, початком військового конфлікту та анексією Криму) та позитивними внутрішніми секторальними змінами в напрямі зменшення політичної залежності від Росії, імплементацією Угоди про асоціацію у 2017 р. тощо. Щодо підіндексу ринкової економіки (41 місце у рейтингу), то бачимо, що політична трансформація в Україні здійснюється швидше за економічну, оскільки на останню значний вплив мають, окрім внутрішніх, зовнішні фактори (глобальні та регіональні економічні тренди), у випадку України це переорієнтація зовнішніх ринків та позбавлення економічної залежності від Росії.

За підсумками визначення індексу ВТІ–2018 р. виокремлено основні проблеми, що супроводжують становлення ринкової економіки в Україні, серед яких: високі рівні корупції та зловживання владою, формальна лібералізація цін, зарегульованість комунальних, енергетичних та телекомунікаційних тарифів; труднощі з конвертацією валюти для іноземних інвесторів тощо. Серед позитивних зрушень відзначається певна захищеність іноземних інвесторів (іноземні інвестиції не можуть бути націоналізовані, крім форс-мажорних обставин, і в цьому випадку інвестори мають право на відшкодування збитків; на без-

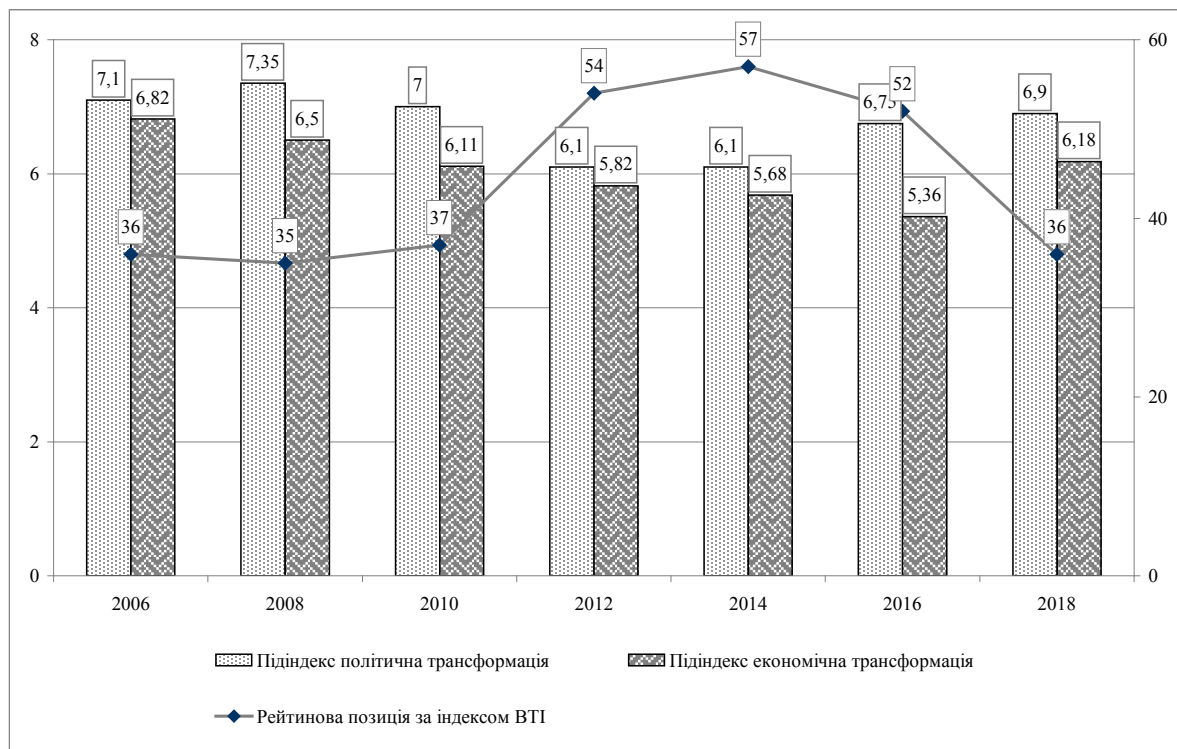

Рис. 1. Динаміка Індексу трансформації Бертельсмана України

Джерело: складено за даними [7]

перешкоду репатріацію прибутків, дивідендів та інвестицій, після сплати всіх податків) та зниження рівня тіньової економіки (за оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі, тіньова економіка перебувала на рівні 38% ВВП у 2016 р., проте залишилось домінування фінансових та промислових груп) тощо [8]. Як бачимо трансформаційні процеси в Україні відбуваються, проте надто повільними темпами.

Відтак, основну увагу органів управління слід зосереджувати на створенні сприятливих умов для розвитку підприємництва. Рівень уваги щодо створення сприятливого регуляторного середовища стимулювання ділової активності дає можливість побачити міжнародний рейтинг Doing Business [9]. За рівнем регуляторного клімату та розвитку бізнес-середовища Україна перемістилася з 152 місця у 2012 р. на 71 місце у 2019 р. (серед 190 країн). За такими показниками як умови створення нового підприємства, отримання ліцензій та дозволів, реєстрація власності, отримання кредиту, сплата податків та виконання контрактів посіла місця у рейтингу 56, 30, 63, 32, 54, 57 відповідно. Залишаються зарегульованими питання підключення до електромереж та процедура ліквідації підприємства (табл. 1). Оскільки саме вони ускладнюють розвиток, особливо створення нових виробничо-переробних підприємств. Удосконалення потребує процедура банкрутства, за якою Україна посідає 150 місце серед 190 економік, зокрема у напрямі її здешевлення [8, с. 19–20].

Ефективність розвитку підприємництва, під впливом структурних трансформацій, визначається також адаптивністю структури економічної системи та формуванням сприятливого ділового клімату, який виражається у витратах на бюрократичні процеси, що необхідні для заснування та функціонування підприємства. Щоб виявити рівень регуляторного клімату на внутрішньо національному рівні почали приділяти увагу питанням аналізу функціонування підприємницького середовища як окремих регіонів, так і України в цілому. Оцінка ділового клімату у регіонах України здійснювалася у 2017-2018 рр. Офісом ефективного регулювання та Спільною українських підприємств. На основі проведеної оцінки було складено рейтинг «Регіональний Doing Business» [13]. Місця у рейтингу областей

Західного регіону України показано на рис. 2. Як бачимо з рис. 2 Івано-Франківська область увійшла у трійку найкомфортніших для ведення бізнесу регіонів України, Львівська область – у першу п'ятірку, Рівненська та Волинська у першу десятку. За сприятливістю умов для створення підприємства серед областей Західного регіону найвищі позиції отримали Рівненська, Чернівецька та Волинська області (увійшли у першу 10), на 11 місці Тернопільська область, натомість Львівська та Івано-Франківська опинилися на 19 та 21 місцях відповідно. Отримати дозвіл на будівництво найлегше було у Івано-Франківській (4 місце), Рівненській (8 місце), Закарпатській (9 місце), Волинській (10 місце), Тернопільській (12 місце) областях, лише Чернівецька область опинилась на 20 місці. За простотою оформлення права оренди на земельну ділянку високе місце (5) отримала Івано-Франківська та Волинська (7) області, а Львівська (9), Рівненська (11) та Закарпатська (11) входять або наближаються до першої десятки, натомість Чернівецька область знову в аутсайдерах (24 місце). За компонентом приєднання до електромереж промислового об'єкта усі області посідають високі позиції (входять у першу десятку), окрім Чернівецької області (24 місце). За легкістю адміністрування місцевих податків та відповідним податковим тягарем лише Івано-Франківська, Чернівецька та Рівненська області увійшли у першу п'ятірку, решта посіли 15-19 місця у рейтингу. За компонентом електронні сервіси (обсяг адміністративних послуг та дозвільних процедур, які можна отримати або пройти за допомогою використання мережі Інтернет) Львівська та Івано-Франківська області посіли 3 та 4 місця відповідно, Тернопільська – 6, найменше даний індикатор розвинутий у Чернівецькій області – 21 місце. Опитування допомогло виявити проблему високого адміністративного навантаження на малий бізнес, зокрема, через відсутність у підприємців знань та досвіду, а також доступу до якісних юридичних послуг [14]. Відповідні дослідження дають можливість одним регіонам залучати додаткові інвестиції, а іншим – покращувати найслабші ланки інституційного середовища регіону.

Як інструмент для визначення якості бізнес-клімату та управління процесами структурних

Таблиця 1

Місце України в рейтингу Doing Business

Показник	Місце			
	2012 р.	2014 р.	2017 р.	2019 р.
Загальне місце в рейтингу	152	112	80	71
Умови створення нового підприємства	112	47	20.	56
Отримання ліцензій та дозволів	180	41	140	30
Підключення до електромереж	169	172	130	135
Реєстрація власності	166	97	63	63
Отримання кредиту	24	13	20	32
Захист інтересів інвесторів	111	128	70	72
Сплата податків	181	164	84	54
Міжнародна торгівля	140	148	115	78
Виконання контрактів	44	45	81	57

Джерело: складено автором за даними [9, с. 510; 11, с. 240; 12, с. 255]

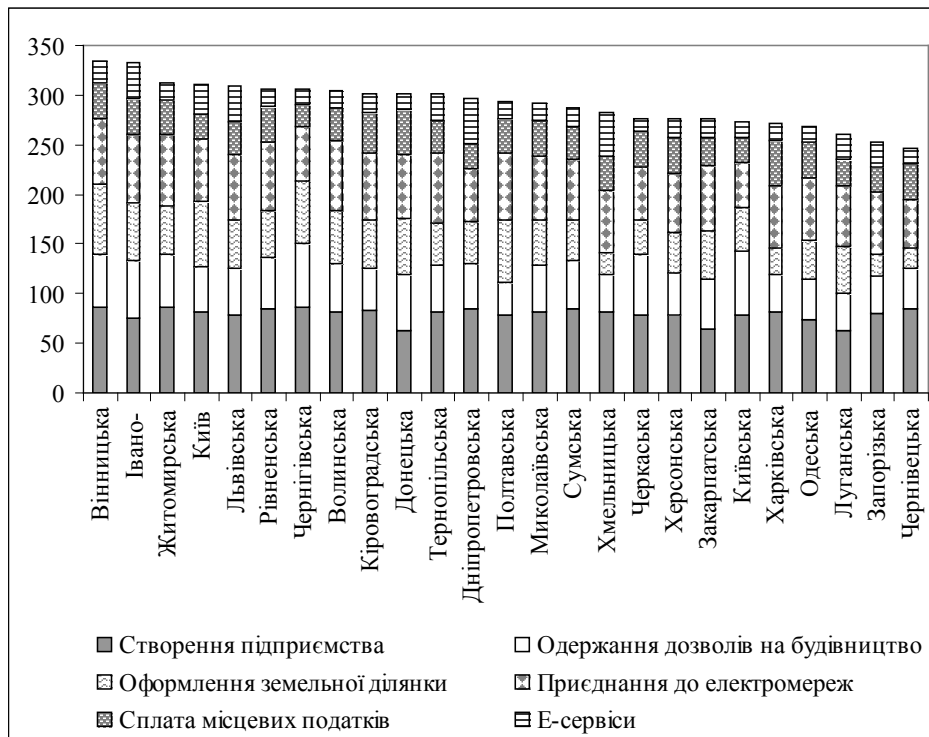

Рис. 2. Регіональний рейтинг DOING BUSINESS (2018 р.)

Джерело: складено автором за даними [13]

трансформацій у регіонах України розраховують *Індекс регіонального ділового середовища* (ІРДС) [15]. Конкуренційні переваги та недоліки вказують, що в Україні помітно виділяється місто Львів, яке отримало четверте місце за ІРДС, інші мають бали середні (Івано-Франківськ) та менші за середній показник по країні. Якщо проаналізувати окремі складові ІРДС, зокрема «Економічне середовище», то побачимо, що Львів та Чернівці показують результат на рівні середнього значення по державі, за складовою «Економічний результат» Львів, Ужгород та Івано-Франківськ мають рейтинг вищий за середній. Такі результати зумовлені специфікою соціально-економічного розвитку регіонів, що зумовлює сприятливі умови для розвитку сфери туризму, високий потенціал для активізації співпраці у транскордонному просторі, що підтримуються позитивними змінами в бізнес-середовищі та високим рівнем конкуренції в сфері послуг. Наприклад, конкурентні переваги Львова зумовлені високим рівнем експортної орієнтації у сфері послуг, високими темпами житлового будівництва, достатньо розвинутою транспортною інфраструктурою тощо. Чернівцям відносно високий бал забезпечили туристичний потенціал, сприятливі умови ведення бізнесу та надійність ділових партнерів. За рівнем розвитку «Технологій та інфраструктури» Львів, Чернівці та Івано-Франківськ отримали показник вищий середнього, однак це не виключає необхідності залучення інвестицій у модернізацію інфраструктури, що стане додатковим фактором-стимулятором розвитку підприємницького сектора. Натомість за підіндексом «Освіта та людські ресурси», що має значний вплив на ринок праці та якість людських ресурсів, Західний регіон традиційно займає високі

позиції – у Львові, Івано-Франківську та Чернівцях бали перевищують середнє значення по країні. Конкуренційні переваги Західного регіону зумовлені його географічним розташуванням, що створює додаткові можливості для розвитку сфери гостинності та туризму, високотехнологічного виробництва. Основними факторами дестимуляторами у розвитку регіонів та міст залишаються високі рівні міграції та корупції [16, с. 22–26].

Створення сприятливих інституційних умов для функціонування МСП має бути основним пріоритетом економічної політики на національному та локальному рівнях, адже є основою економіки держави та міст. Відтак покращення середовища функціонування МСП потребує додаткової уваги та підтримки зі сторони ОМС. Основними перешкодами для розвитку малого підприємства у 2017-2018 рр. були [17] рівень податкового навантаження (зокрема ЄСВ), високий рівень корупції військові дії в державі, відсутність кваліфікованих кадрів, доступність кредитування та низька платоспроможність населення (рис. 3).

В силу нестабільної суспільно-економічної та політичної ситуації в державі представники малого бізнесу погіршили оцінку перспектив власного розвитку (загальний Індекс настроїв малого бізнесу за результатами опитування склав 2,7 із 5-ти можливих у 2019 р., тоді як у 2018 р. становив 3,2. Економічна ситуація несприятлива для ведення бізнесу (зазначили 72% опитаних підприємців), скорочується кількість експортерів. Незважаючи на несприятливе середовище для розвитку, малий бізнес залишається двигуном економічного зростання, оскільки продовжує реінвестувати кошти в людей та економіку держави. Відтак, необхідним стимулом для розвитку бізнесу могла б стати ефективна державна політика

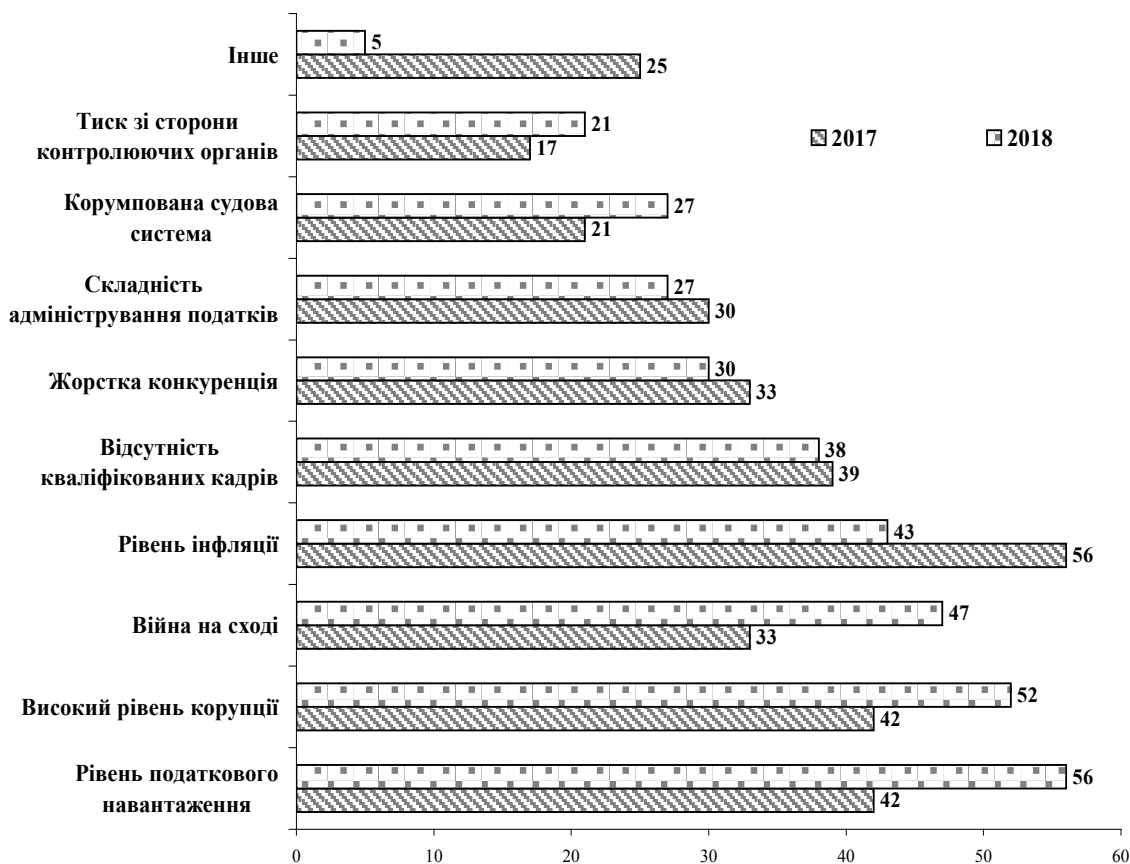

Рис. 3. Деструктивні фактори впливу на розвиток малого бізнесу у 2017-2018 рр.

Джерело: складено за даними [17]

спрямована на створення комфортних умов функціонування та інноваційного розвитку МСП.

Однією із умов ефективного розвитку бізнес-середовища є інвестиційна складова. Умови створені муніципалітетами міст для залучення

інвестицій та ефективного їх використання [18] базуються на оцінці результатів за двома основними параметрами: інвестиційна активність (капітальні інвестиції, іноземні інвестиції та будівельна діяльність) та соціально-економічний

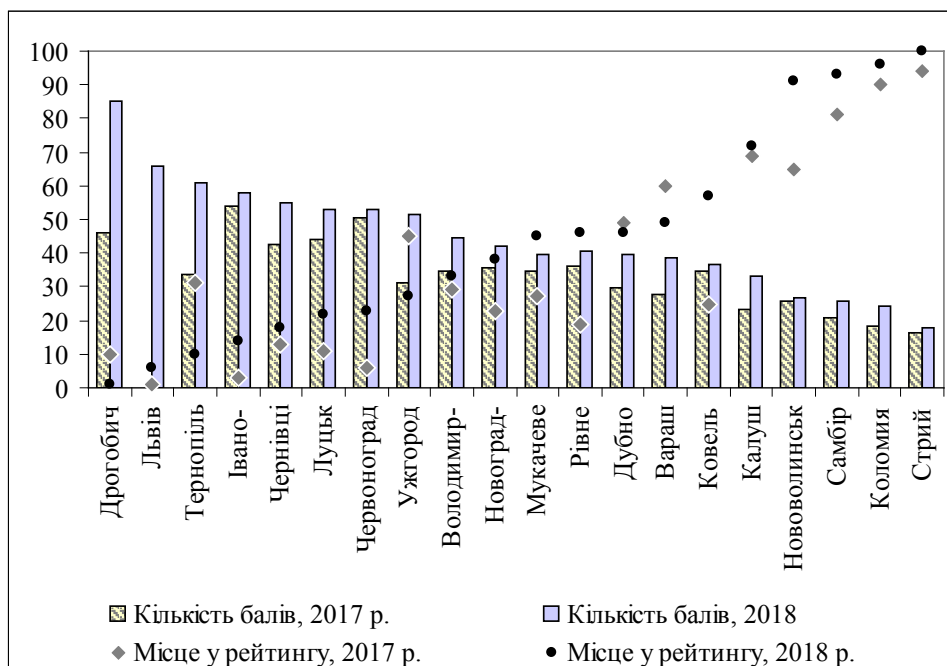

Рис. 4. Міста Західного регіону у рейтингу прозорості інвестиційного сектору 100 найбільших міст України

Джерело: складено за [20]

ефект від інвестицій (заробітна плата, введення житла в експлуатацію, працевлаштування і надані послуги) [19]. Отримані результати показують, більшість міст не можуть утримувати стабільно високу динаміку залучення інвестицій та їх ефективного використання, що пов'язано зокрема із перебудовою міських економік та їх переорієнтацією на нові ринки збуту.

Окремої уваги заслуговує дослідження прозорості інвестиційного сектору [20], оскільки воно дає змогу оцінити потенційну управлінську спроможність муніципалітетів міст в контексті залучення інвестицій та відкритість органів місцевого самоврядування до інвесторів. Прозорі правила гри створюють для інвесторів здорове бізнес-середовище, а відтак вивільняють час на розвиток бізнесу. Як бачимо з рис. 4, прозорість інвестиційного сектору є недостатньою, навіть міста які очолюють даний рейтинг не змогли в сумі набрати максимальну кількість балів (100). Позитивним показником стало те, що такі міста Західного регіону як Львів (2017 р.) та Дрогобич (2018 р.) очолюють даний рейтинг.

Загалом, тренди виявлені у інших рейтингових оцінюваннях зберігаються, міста обласні центри мають більше можливостей для потенційного залучення інвесторів та вищий фінансовий потенціал розвивати електронне урядування у місті та підвищувати власну управлінську прозорість, однак якість наповнення офіційних Інтернет сторінок ОМС залишається незадовільною. Процеси децентралізації дали стимули і можливості меншим містам для розвитку, відтак муніципалітети стали більше зацікавлені у залученні інвестицій та почали вкладати ресурси у розвиток прозорості сфери міського управління (успішним прикладом є м. Дрогобич). Незважаючи на зниження місця у рейтингу деяких міст (Самбір, Червоноград, Луцьк, Рівне, Новоград-Волинський, Ковель, Мукачеве, Ново-

волинськ), загалом за 2017-2018 рр. усі муніципалітети здійснювали заходи для підвищення власної прозорості, що є позитивним трендом та у подальшому сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості міст.

Основними [21, с. 9–12] перешкодами для розвитку МСП залишалися: низька платоспроможність населення; несприятлива політична ситуація; високі податкові ставки та складне їх адміністрування (нестабільність податкового законодавства, розмір штрафних санкцій за помилки, ставки податків та зборів та часті зміни форм податкової звітності); високий регуляторний тиск та корупція; несприятлива економічна ситуація, відсутність ринків збуту; для середніх підприємств – регулювання землекористування, для малих та мікропідприємств – валютне регулювання тощо. Водночас, представники МСП очікують від держави створення сприятливих умов для підприємницької діяльності через пряму державну підтримку бізнесу, спрощення документообігу та податкового адміністрування, а також полегшення доступу до інформації шляхом створення єдиного інформаційного ресурсу.

Висновки та пропозиції. МСП як двигун економічного зростання потребує особливої уваги як від держави так і від органів місцевого самоврядування. Створення комфортних умов для ведення бізнесу, підвищення прозорості та зниження регуляторного тиску сприятимуть зростанню ваги МСП у економічному розвитку як на локальному так і на національному рівнях. Органи місцевого самоврядування отримали повноваження на місцях, що дозволяють формувати сприятливе локальне середовище для МСП, а основними їх завданнями стають збільшення кількості та обсягів МСП у розвитку міст, визначення стратегічних галузей для розвитку економіки враховуючи локальні переваги та глобальні тенденції.

Список літератури:

1. Долішній М.І. Підприємництво в Україні. Проблеми становлення і розвитку. Ужгород : Карпати, 1997. 363 с.
2. Мокій А., Полякова Ю., Слюсарчук Ю. Інноваційна активність малого та середнього підприємництва: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2011. Вип. 124–125. С. 60–62.
3. Мельник М.І. Теоретико-методологічні підходи дослідження бізнес-середовища. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних у суспільних систем* : Зб. наук. пр. Вип. 5(67). Львів : НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2007. С. 423–436.
4. Васильців Т.Г., Іляш О.І., Міценко Н.Г. Економіка малого підприємства : навчальний посібник. За ред. д-ра екон. наук Т.Г. Васильціва. Київ : Знання, 2013. 446 с.
5. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2008. 302 с.
6. Україна опустилася у рейтингу стану демократії "Індекс трансформації Бертельсмана". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/1330688-a7431c66aed2e8ea7a11f430cf653d4d.html> (дата звернення: 05.09.2019).
7. BTI 2018. Transformation Index. URL: <https://www.bti-project.org/en/data/>. (дата звернення: 06.09.2019).
8. BTI 2018. Country Report. Ukraine. URL: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Ukraine.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
9. Doing Business 2019 Training for Reform. URL: <http://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2019> (дата звернення: 05.11.2019).
10. Doing business in a more transparent world. 2012. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doing-Business/media/Annual-Reports/English/DB12-FullReport.pdf> (дата звернення: 05.09.2019).
11. Doing Business 2014 Understanding Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB14-Full-Report.pdf> (дата звернення: 22.09.2019).
12. Doing Business 2017 Equal Opportunity for All. URL: <http://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2017> (дата звернення: 18.09.2019).
13. Регіональний DOING BUSINESS. URL: <https://regulation.gov.ua/rating> (дата звернення: 25.02.2020).
14. Regional Doing Business: куди вкладати гроші в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/09/8/628820/> (дата звернення: 05.09.2019).
15. Вимірювання регіонального ділового середовища в Україні. URL: <http://competitiveness.icps.com.ua/> (дата звернення: 25.10.2019).

16. Регіональний індекс ділового середовища 2016. URL: <http://competitiveness.icps.com.ua/> (дата звернення: 13.12.2019).
17. Індекс настроїв малого бізнесу 2018. URL: <https://eba.com.ua/indeks-nastroyiv-malogo-biznesu-2018/> (дата звернення: 18.11.2019).
18. Рейтинг-лист городів. «Євро-Рейтинг». URL: <http://euro-rating.com.ua/regiony/rejtingovaya-shkala/> (дата звернення: 14.10.2019).
19. Рейтинг інвестиційної ефективності городів України, ітоги 4-го квартала 2016 г. URL: <http://euro-rating.com.ua/regiony/analitika/rejting-investitsionnoj-effektivnosti-gorodov-ukrainy-itogi-4-go-kvartala-2016-g/> (дата звернення: 18.11.2019).
20. Рейтинг прозорості інвестиційного сектору «100 найбільших міст України». URL: <https://transparentcities.in.ua/> (дата звернення: 13.02.2020).
21. Щорічна оцінка ділового клімату в Україні: 2016. Короткий звіт за результатами опитування малого та середнього бізнесу. URL: <https://www.slideshare.net/USAIDLEV/2016-2017-abcareportshort23042017final> (дата звернення: 15.03.2020).

References:

1. Dolishnii, M.I. (1997). *Pidpriemnytstvo v Ukraini. Problemy stanovlennia i rozvytku* [Entrepreneurship in Ukraine. Problems of formation and development]. Uzhhorod: Karpaty.
2. Mokii, A., Poliakova, Yu., & Sliusarchuk, Yu. (2011). *Innovatsiina aktyvnist maloho ta serednoho pidpriemnytstva: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty* [Innovative activity of small and medium enterprises: theoretical and methodological and applied aspects]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 124–125, pp. 60–62.
3. Melnyk, M.I. (2007). *Teoretyko-metodolohichni pidkhody doslidzhennia biznes-seredovyscha. Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period* [Theoretical and methodological approaches to the study of the business environment. Socio-economic research in transition]. *Strukturna transformatsiia terytorialnykh u suspilnykh system: Zb. nauk. pr.* [Structural transformation of territorial social systems: Coll. Science. etc.]. Vol. 5(67). Lviv: NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzen.
4. Vasylytsiv, T.H., Iliash, O.I., & Mitsenko, N.H. (2013). *Ekonomika maloho pidpriemstva: navchalnyi posibnyk*. [Economics of small business: a textbook]. *Za red. d-ra ekon. nauk T.H. Vasylytsiva*. Kyiv: Znannia, 446 p.
5. Varnalii, Z.S. (2008). *Male pidpriemnytstvo: osnovy teorii i praktyky* [Small business: basics of theory and practice]. Kyiv: T-vo «Znannia», KOO, 302 p.
6. *Ukraina opustylasia u reitynhu stanu demokratii "Indeks transformatsii Bertelsmana"* [Ukraine dropped in the rating of the state of democracy "Bertelsmann Transformation Index"]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1330688-a7431c66aed2e8ea7a11f430cf653d4d.html> (accessed 05.09.2019).
7. BTI 2018. Transformation Index. URL: <https://www.bti-project.org/en/data/> (accessed 06.09.2019).
8. BTI 2018. Country Report. Ukraine. URL: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Ukraine.pdf (accessed 10.09.2019).
9. Doing Business 2019 Training for Reform. URL: <http://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2019> (accessed 05.11.2019).
10. Doing business in a more transparent world. 2012. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB12-FullReport.pdf> (accessed 05.09.2019).
11. Doing Business 2014 Understanding Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB14-Full-Report.pdf> (accessed 22.09.2019).
12. Doing Business 2017 Equal Opportunity for All. URL: <http://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2017> (accessed 18.09.2019).
13. Rehionalnyi DOING BUSINESS [REGIONAL DOING BUSINESS]. URL: <https://regulation.gov.ua/rating> (accessed 25.02.2020).
14. Regional Doing Business: kudy vkladaty hroshi v Ukraini [Regional Doing Business: where to invest in Ukraine] URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/09/8/628820/> (accessed 05.09.2019).
15. Vymiruvannia rehionalnoho dilovoho seredovyscha v Ukraini [Measuring the regional business environment in Ukraine]. URL: <http://competitiveness.icps.com.ua/> (accessed 25.10.2019).
16. Rehionalnyi indeks dilovoho seredovyscha 2016 [Regional Index of Business Environment 2016]. URL: <http://competitiveness.icps.com.ua/> (accessed 13.12.2019).
17. Індекс настроїв малого бізнесу 2018 [Small Business Sentiment Index 2018]. URL: <https://eba.com.ua/indeks-nastroyiv-malogo-biznesu-2018/> (accessed 18.11.2019).
18. Reitynh-lyst horodov. «Євро-Reitynh» [Rating list of cities. "Euro-Rating"]. URL: <http://euro-rating.com.ua/regiony/rejtingovaya-shkala/> (accessed 14.10.2019).
19. Reitynh ynvestytsionnoi efektyvnosti horodov Ukrainy, ytohy 4-ho kvartala 2016 h. [Rating of investment efficiency of cities of Ukraine, results of the 4th quarter of 2016]. URL: <http://euro-rating.com.ua/regiony/analitika/rejting-investitsionnoj-effektivnosti-gorodov-ukrainy-itogi-4-go-kvartala-2016-g/> (accessed 18.11.2019).
20. Reitynh prozorosti investytsiinoho sektoru «100 naibilshykh mist Ukrainy» [Rating of transparency of the investment sector "100 largest cities of Ukraine"]. URL: <https://transparentcities.in.ua/> (accessed 13.02.2020).
21. Shchorichna otsinka dilovoho klimatu v Ukraini: 2016. Kоротkyi zvit za rezultatamy opytuvannia maloho ta serednoho biznesu [Annual assessment of the business climate in Ukraine: 2016. A brief report on the results of a survey of small and medium-sized businesses]. URL: <https://www.slideshare.net/USAIDLEV/2016-2017-abcareportshort23042017final> (accessed 15.03.2020).